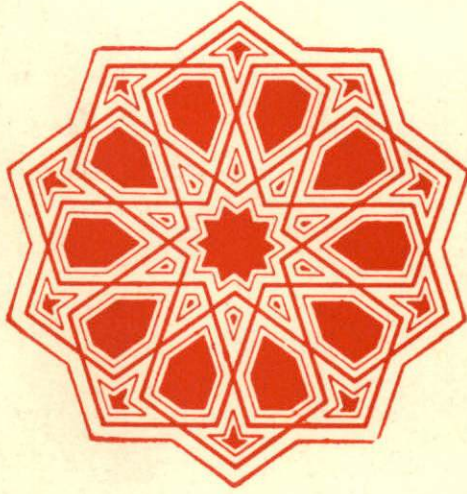

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1961

Sükrü Poloy Bağış

Yıl: 1960

Cilt: VIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA
1961

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u> <u>No.</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>Türkiyede Batılama Hareketi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>L'Occidentalisme En Turquie</i>	9
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND : <i>Din Kavramının İncelenmesi Hakkında</i>	15
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY : <i>Hız. Muhammedin Soyu, Çocukluğu ve Gençliği</i>	19
Doç. Dr. Cavit SUNAR : <i>Bergson'da Zekâ Ve Sezgi (Intuition)</i>	39
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : <i>Din Sosyolojisinin Yeri Ve Tartışma Konusu</i> <i>Olan Mes'eleleri</i>	45
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Din Fenomenolojisi</i>	51
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Tabib Ramazân'ın Yeni Bir Eseri</i>	55
Şükrü AKKAYA : <i>Din Buhranı Ve "İslâm Fikir Dünyası" Adlı</i> <i>Bir Eser</i>	61
Nafiz DANIŞMAN : <i>İslâmî Mücadelenin İç Şekli</i>	71
Osman KESKİOĞLU : <i>Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakih'in Yaz-</i> <i>dıkları</i>	89
Neda ARMANER : <i>Din Eğitim Ve Öğretimi Üzerinde Didaktik</i> <i>Araştırmalar</i>	95
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>İslâm'da Tasavvuf</i>	99
Dr. Hikmet TANYU : <i>Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi</i>	109
Dr. Bahriye ÜÇOK : <i>Delhi Müslüman - Türk Sultanlığının Kuru-</i> <i>luşu Ve Sultan Raziye'nin Saltanatı</i>	125
Farid JABRE : <i>Plotin'in Vecd'i Ve Gazzalî'nin Fenâ'sı.</i> <i>Çeviren : İbrahim Agâh Çubukçu</i>	135
Taha HÜSEYİN : <i>Kuran'ı Kerimde Üçüncü Şahıs Zamirinin İşa-</i> <i>ret Zamiri olarak Kullanılışı.</i> <i>Çeviren : Mehmed Hatiboğlu</i>	149
Dr. Talât KOÇYİĞİT : <i>Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Bir Risalesi</i>	165
<i>Kitap Tenkitleri :</i>	
Osman KESKİOĞLU : <i>Gelibolulu Mustafa Âli, Mevâ'idü'n-Nefais</i> <i>fi Kavâ'idü'l-Mecalis</i>	175
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>Dr. Farid Jabre, La Nation De La Ma'rifa</i> <i>Chez Ghazali</i>	177
Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU : <i>Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine</i> ...	179

DİN FENOMENOLOJİSİ

HÜSEYİN YURDAYDIN

Zamanımızın önemli akademik olaylarından birisi de, bir taraftan İlahiyat fakültelerinin, üniversitelerin çatıları altında yer almış olmaları, diğer taraftan bu fakültelerde Mukayeseli Din veya Mukayeseli Dinler Tarihi kürsülerinin açılmış bulunmasıdır. Ancak hemen ilâve etmek lâzımdır ki, bu gün, bu muhtelif İlahiyat fakültelerinin ne derece üniversiter bir zihniyetle çalışmakta oldukları tartışma yapılabilir bir konu olduğu gibi, Mukayeseli Din ya da Mukayeseli Dinler Tarihi kürsülerini işgal etmekte olan muhtelif araştırmacıların, konularına karşı olan tavırları ve araştırmalarında takip etmekte oldukları usûller de, üzerinde durulması gereken aynı derecede önemli hususlardır. İnsanlığın bu gün geçirmekte bulunduğu türlü mânevî buhranlar gözönünde tutularak bir İlahiyat fakültesinde öğretilmesi tabii olan belli bir din hakkındaki anlayış ve tefsir tarzlarının, modern ilmin ulaştığı sonuçlar karşısındaki durumunun gözden geçirilip geçirilmediği, daha doğrusu bu fakültelerde böyle meselelerin ele alınıp alınmamakta oldukları da, şüphesiz, akla gelebilen bazı önemli sorulardır. Biz bu hususları, şimdilik bir kenara bırakarak daha çok din araştırmacılarının çalışmalarında, konularını ele alışlarında, kendilerine yol gösteren görüş noktaları üzerinde duracağız. Bu tavır ve görüşlerin çok değişik olduğunu söylemeliyiz. Bu yazımızda, sadece, bir fenomen olarak dini izah etmek gayesini güden tipolojik yahut fenomenolojik çalışmalar hakkında bir fikir vermiye çalışacağız.

Sözlerimize başlarken şu hususların belirtilmesi de faydalı olacaktır: Bütün insanların, müşterek bir tabiate sahip buldukları söylenebilir. İnsanların az çok haberdar oldukları *Üstün Varlık veya Görünmeyen*'in bu dünyaya bildirilmiş arzularına göre yaşamak için yapmış oldukları teşebbüsler, dini meydana getirirler. Denebilir ki başka başka isimler taşımakta olan dinler, "dinî görünüşün gerçek ayrılıklarını karşılamazlar". Bazan muayyen bir din içinde türlü isimler altında gördüğümüz dinî gurupların, kendi dinleri mensuplarından daha çok, başka dinlerdeki aynı isimleri taşımakta olan küçük dinî guruplar mensuplarına yakınlık duydukları görülür. Böylece dinî fikir ve amellerin teşekkülünde türlü tesirlerin rolü bulunduğu söylenebilir. Bu aynı zamanda şu mânaya gelebilir ki, muhtelif dinler, "birbirlerinden nispet ve kuvvet bakımından ayrılırlar" fakat "onların hepsi de, esaslarında müşterek bir tabiate malik bulunmaktadır"¹. Böylece anlaşılmaktadır ki din bir taraftan çok taraflı bir mahiyet arzettekte, fakat aynı zamanda da bir birliğin ifadesi bulunmaktadır.

Mukayeseli Din'in gayesi, umumiyetle din ve hususiyle de, belli dinler hakkında bilgi vermektir. Mukayeseli Din, tıpkı diğer mukayeseli ilimlerin yaptığı gibi, gayesine ulaşmak için, mukayese usûlünü kullanır. Bu yolla muhtelif dinlerdeki muayyen müşterek hususiyetlere göre, dinleri belli tipler halinde sınıflandırmak mümkün olacaktır². J. Murphy tarafından belirtilmiş olan dinlerin bu şekildeki tasnifi, Mukayeseli Din'in tipolojik yahut fenomenolojik bir şekilde ele alınışının en basit bir anla-

¹ Nathaniel Micklem, *Religion*, p. 194, London 1948.

² John Murphy, *The Origins and History of Religion*, p. 1, Manchester 1949.

yışını göstermektedir. Zira din fenomenolojisinin tarihi, din fenomenolojisi anlayışının Murphy'nin görüşünden farklı bulunduğunu göstermektedir. Filhakika Prof. G. van der Leeuw tarafından ilk sistemli din fenomenolojisti olarak kabul edilen Göttingenli din araştırmacısı, Meiners (1747-1810)'e göre, "... dinler, *unique* bazı hususiyetlere sahip olabilirler; ancak, her dinin bir çok hususlarda bu ayrılıklardan daha da çok olarak diğer dinlere benzerlikler gösterdiği bir gerçektir"³. Meiners, bütün dinlerin bir seri tarihinin yazılmasının pratik olmayışı, hiç değilse tavsiyeye şayan bulunmayışı dolayısıyla umumî bir din tarihinin şekilsiz olacağına inanır ve bu sebeple unsurlar üzerinde durmayı tercih eder. Onun gayesi, "dinde neyin esas olduğunu keşfetmektir"⁴.

Romantizm devrinde din fenomenolojisinin ilmî olmaktan çok felsefî bir anlayışı ile karşılaşırız. Bu felsefe tarafından bir takım dinî tezahürler, esas bir vahyin sembolleri olarak kabul edilmiştir. Bu felsefenin meşhur bir mümessili olan Hegel (1779-1831)'e göre, fenomenoloji, "... ilk görüldüğü şekilden *Mutlak Ruh*'a doğru ilerleyen... Ruhun fenomenolojisi idi. Böylece fenomen de, Ruhun ebedî dialektik hareketinin bir görünüşü olacaktı..."⁵.

Daha sonraki devirlerin din fenomenolojisi için doğrudan doğruya faydalı olduğunu söylemek biraz güçtür. Ancak, gerek mukayeseli filoloji alanında çalışanların ve gerekse van der Leeuw'in ifadesile "romantik pozitivistler" in yapmış oldukları ilmî araştırmaların neticeleri, daha sonraki fenomenolojik çalışmalar için son derece faydalı olmuştur. Bu ilmî çalışmaların sonuçlarının, daha sonraki fenomenolojik çalışmalar için bir hazırlık vazifesi gördüğü söylenebilir.

Eğer Chantepie de la Saussaye adı, bir kenara bırakılacak olursa, Prof. G. van der Leeuw, bu sahada çalışan ilk ciddî araştırmacıdır. Artık klâsik bir hale gelmiş olan eseri ile, o, bu konuda hakikaten önemli bir isimdir⁶. Ona göre, "... fenomen, görünen...", ve "... fenomenoloji, görünenin sistematik münakaşasıdır...". O, aynı zamanda şu ilâvelerde bulunmaktadır: "... Bununla beraber din, nihaî bir tecrübedir... esasî gizli olan bir vahiydir... Bu vaziyette fenomen olmayınca fenomenolojiyi nasıl takip edebilirim...". Diğer taraftan onun düşüncesine göre, din tarihi, din ilmi, din psikolojisi, din felsefesi ve bunlara benzer diğer bazı tâbirlerin kullanılışında "... hâlâ bir katiyet yoktur... Din ile ilgili ilimlerin muhtelif tâli derecedeki bölümlerinden birinin müstakil bir şekilde diğer birinin yerine kaim olamayacağı fikri doğrudur...". Onlar birbirlerinin karşılıklı yardımlarına muhtaçtırlar. "... Din fenomenolojisi, onlardan kendisini ayırmakla kalmaz, fakat aynı zamanda, eğer mümkünse, onlara kendilerini hudutlandırmalarını öğretir...". Bu sebeple van der Leeuw, sözlerine, din fenomenolojisinin ne olmadığını izahla başlar. Bu konudaki fikirlerini aşağıdaki şekilde hulâsa etmek mümkündür:

Din fenomenolojisi, din tarihinden farklıdır. Gerçi o, tarihî malzemeyi kullanır fakat oraya buraya sıçramak suretiyle onların izahını yapmaya teşebbüs eder. Din fenomenolojisi, aynı zamanda din psikolojisi de değildir. Şüphesiz, modern psikolo-

³ Bak. G. van der Leeuw, J. E. Turner terc., *Religion in Essence and Manifestation*, p. 690, not 2, London 1938. Bu cümle, van der Leeuw tarafından Meiners'in *Allgemeine kritische Geschichte der Religionen* (I, i, 1806-07) adlı eserinden nakledilmektedir.

⁴ G. van der Leeuw, *Ayn. es.*, p. 690.

⁵ *Ayn. eser*, pp. 691, 692.

⁶ Bu eser, ilk önce *Phänomenologie der Religion* (Tubingen 1933) adı ile yayınlanmış, J. E. Turner tarafından İngilizceye çevrilmiştir. (London 1938).

jinin hudutlarını tayin etmek çok zordur. Bununla beraber, aşikârdır ki din psikolojisi, dinî hayatın sadece psişik tezahürleri üzerinde durur, fakat din fenomenolojisi, bunun bütün görünüşlerini inceler. Bununla beraber, fenomenoloji, meselelere, filozofik ve metafizik bir karakter verir. Fakat bu, bir din felsefesi demek değildir. Ancak, onu, felsefe için bir hazırlık olarak kabul etmek mümkündür. Din fenomenolojisi, sistematik bir çalışma olup, "din tarihi ile ilgili hususi ilimler ve felsefî tefekkür arasında bir bağ kurar".

Din fenomenolojisi, teoloji de değildir. O, teoloji ve felsefenin hakikati arama iddiasına iştirak etmez. Bu şu demektir ki, teoloji ve din fenomenolojisinin konuları arasında farklar vardır.

Prof. van der Leeuw, bundan sonraki mütalâalarına şöyle devam etmektedir:

Din fenomenolojisi, her şeyden önce, meselâ kurban, dua, kurtarıcı, mit v. b. gibi isimler ortaya atar. Bunu yaparken görünüşlere istinat eder. Bu şekilde isimler vermek suretiyle bir taraftan fenomenleri ayırmış, diğer taraftan onları birleştirmiş yani diğer bir ifade ile, onları tasnif etmiş olur. Bundan sonra sıra fenomenin izahına gelmektedir. Din fenomenolojisi, bütün bu görünüşleri, kendi hayat ve tecrübesi içinde sistematik bir şekilde açıklamaya çalışır. Bu açıklama, bu görünüşü, usulü dairesinde ele almadıkça mümkün değildir. Diğer taraftan din fenomenolojisi, sadece "fenomen" yani "görünüş" ile ilgilenir. Fenomenin gerisinde olanla bir alâkası yoktur. Onun vazifesi, gördüğünü açıklamak ve görüneni anlamaya çalışmaktır. Aynı guruba ait olanları bir araya getirmesi ve tip bakımından ayrı bulunanları ayırması, onun başlıca vazifesidir. Biraraya getirme pek tabii olarak bünyeye ait bir birlik meydana getirecek şekilde olacaktır⁷.

Prof. G. van der Leeuw'den sonra, bu konudaki çalışmaları dolayısıyla, iki önemli isim üzerinde daha durmak zarureti vardır. Bunlar da, Lehmann ve M. Eliade'dır. Fakat bir taraftan onların eserlerini görememiş olmamız, diğer taraftan da kaynaklarımızda onların fikirlerine ait malûmatın bulunmayışı dolayısıyla, şimdi sadece Prof. Joachim Wach'ın bu konudaki düşünceleri üzerinde duracağız.

Wach, bir takım denemelerden meydana getirilmiş olan meşhur eserinin⁸, ikinci faslında dinin hususiyeti olarak kabul ettiği bünyeye ait unsurların bir hulâsasını vermektedir. Prof. Wach, her şeyden önce, dinî tecrübeyi ele alır. Dinî tecrübenin esasının, başka hiç bir yerde karşılaşılmayacağı bir unsur veya vasıfta aranması gerektiği meselesinde William James ile aynı fikirde olan Wach, bundan başka dinî tecrübenin tarifi için dört kriterium ileri sürmektedir. Ona göre, bu dinî tecrübe, ya da bu tecrübenin ifadesi, üniversal'dir. Ve dinî tecrübenin ifadesinin şekilleri, bütün dünyada, bünye bakımından, hayret verici bir benzerlik göstermektedirler.

Bununla beraber, Wach'ın konumuzla ilgili her hangi bir sonuca ulaşamadığı görülmektedir. Kendisinin de ifade ettiği üzere o, çalışmasını daha çok "dinî tecrübeyi karakterize eden şekli unsurlar üzerine teksif etmiş"tir. Diğer taraftan o, "Tanrının kendisini insana bildirdiği hususî yol ile üniversal arasındaki münasebete" açık bir cevap da vermemektedir⁹.

Böylece din fenomenolojisi hakkında Mukayeseli Din ve Mukayeseli Dinler Tarihi'nin belli başlı bir kaç otoritesine dayanarak kısa da olsa bir fikir vermiye çalıştık¹⁰.

⁷ Bütün bu hususlarda daha fazla bilgi için bak. G. van der Leeuw, *Ayn. es.*, pp. 671, 674-676, 683, 685-688.

⁸ Joachim Wach, *Types of Religious Experience, Christian and Non-Christian*, London 1951.

⁹ J. Wach, *Ayn. eser*, p. 33, 34.

¹⁰ Bu vesile ile şüphesiz Prof. R. Pettazoni'nin din ilmini, *Tarih ve Fenomenoloji* olarak ele alan yeni fikirleri üzerinde de durmak lâzımdır. Bu konu üzerinde ayrıca bilgi vereceğimiz için şimdilik bak.

Konunun çetinliği üzerinde söz söylemeye lüzûm yoktur. Ancak bu konudaki düşüncelerimizi ortaya koymamız da şüphesiz lâzımdır. Bize öyle görünmektedir ki, din fenomenolojisi, dinlerin insanlık tefekkürünün bir parçası, daha doğrusu, insan aklına müstenit bir takım fikir sistemleri olarak kabul edilmelerinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Çok muhtemeldir ki, Prof. G. van der Leeuw'un, fenomenolojinin görünmiyenle ilgilenmeyeceğini iddia etmesi, böyle bir anlayışın sonucudur. Bu bakımdan fenomenolojik çalışmaların, önümüzde bulunan meselenin bütününe kavramaktan uzak bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan üzerinde durulması gereken önemli bir mesele de, dinin ve dinî hakikatın tabiat ve mahiyeti meselesinin güçlüğü ve bu gün bu mesele hakkında sarıh bir neticeye varılmamış olduğudur. Ancak söylemek lâzımdır ki, bu meselelerin türlü yönlerden ve türlü görüş noktalarına göre ele alınmaları mümkündür. Bu bakımdan sadece önemli bir usûl meselesi karşısında bulunduğumuz aşıkârdır. Böylece görülmektedir ki fenomenolojik çalışmaların faydasızlığı yolunda bir iddia da ileri sürülemez. Bu konudaki bütün güçlük de, fikrimizce, belli bir görüşün, din ve dinî hakikatın mahiyetinin anlaşılması ve kavranması için gerekli yegâne yol olarak kabul edilmesinden çıkmaktadır. Halbuki muhtelif dinlerin, tabiat üstü bir yardımcı temin yolunda ilâhî olanla birleşmek için, insan ruhunun derin ihtiyaç ve arzularının ifadesi olduğu iddia edilebileceği gibi, aynı zamanda, bütün din şekillerine müşterek olan vahiy unsurları bulabilmemizin mümkün olduğu da ileri sürülebilir. Bundan başka eğer, hakikatın ölçülmesinde tefekküre önemli bir yer verirsek, bu defa da, bütün dinî görüşleri, aklın diktasının bir sonucu olarak kabul etmek icap edecektir. Böylece anlaşılmaktadır ki, din fenomenolojisinin önemli bir rüknü olan Prof. G. van der Leeuw, din ve dinî hakikatın mahiyeti hakkında sarıh bir fikir ortaya atmamış bulunmaktadır. Sadece o, konuyu, "görünen" ve "görünenin sistematik bir münakaşası" şeklinde ortaya koymakta ve böylece bütün meseleyi halletmeye çalışmaktadır. Üstelik kendi din tarifinin ne olduğunu izah etmediği gibi, bu görüşlerin dinin bütün şekillerini ihtiva edip etmediği hususunda da açık bir fikir vermemektedir. Bu bakımdan kullanmakta olduğu bu kelimelerin mânalarının kendisi için de müphem bulduklarını söylemek mümkündür. Bu münasebetle Wach'in daha sarıh olduğunu belirtmek lâzımdır. Fakat van der Leeuw, "görünen" çerçevesi dahilinde fenomenolojik çalışmaların nasıl yapılacağını izah ederken sarıh fikirler ileri sürmüştür. Ancak bu defa da ileri sürdüğü esaslar dairesinde ortaya koyduğu eserin, kendisinin zannettiği gibi, tarihî malzemenin kavranması yolunda faydalı bir giriş olup olmadığı sorulabilir. Biz, bu yolla önümüzde bulunan malzemenin anlaşılması ve değerlendirilmesinin mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Bu yolla ortaya konacak bir eserin, meselenin tamamını değil de, muayyen bir kısmını anlamayı hedef tuttuğu nazarı itibara alınırca, böyle bir kanaate karşı itirazda bulunmaya mahal yoktur sanırız. Ancak işaret etmek yerinde olur ki, din fenomenolojisi, dinin hakikî vechesini göstermemekte, onu hakikatle ilgisi olmıyan bir perspektif içinde arz etmektedir. Böylece dinlerin olduklarından başka türlü, tamamiyle insan zihninin mahsulü olan bir takım kâhplara dökülmiye çalışıldığı görülmektedir ki, dinleri, muayyen fikir sistemlerinin bir ifadesi saymaktan doğan bu halin sunîliği meydandadır. Bununla beraber, umumiyet itibarile, dinin ve dinî hakikatın anlaşılması ve kavranması yolunda din fenomenolojisinin temin edeceği faydalar da inkâr edilemez.

R. Pettazzoni, H. G. Yurdaydın terc., *Din İlminde Tarih ve Fenomenoloji, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, 1-4 (1956), ss. 189-191. Aynı zamanda bak. ve karşı. C. J. Bleeker, *The relation of the History of Religions to kindred religious Sciences, particularly Theology, Sociology of Religion, Psychology of Religion and Phenomenology of Religion, Numen*, International Review for the History of Religions, I, Fasc. 2 (May 1954), pp. 142 - 155.